

CASA CĂMĂRII DE SARE DIN TURDA: ISTORIE, ARHITECTURĂ, FUNCȚIONALITATE

HORAȚIU DORIN GROZA*

Lucrarea *Casa cămării de sare din Turda: istorie, arhitectură, funcționalitate*¹ tratează exploatarea sării din arealul localității, dintr-o perspectivă istorico-arheologică, integrând în context evoluția seculară a Casei cămării de sare de la Turda, singura dintre construcțiile medievale laice care dăinuie până în prezent. Lucrarea include 468 de pagini, cu 204 figuri și 60 de planșe și este structurată în șapte capitole, la care adăugăm introducerea, concluziile, bibliografia și trei anexe, cea din urmă conținând două tabele și un catalog pentru 223 de piese, descoperite în cercetările arheologice efectuate la obiectivele medievale din oraș în ultimii 25 de ani.

Intențiile științifice, motivația alegerii temei, precum și importanța acesteia sunt prezentate în partea introductivă a lucrării (p. 17–22).

Cercetările privind casele cămărilor de sare din Transilvania se situează în faza pionieratului, niciuna dintre construcțiile acestei importante instituții, atestată documentar în Transilvania secolului al XIV-lea, nefiind până în prezent investigată.

Documentele sunt parcimonioase cu privire la sediile administrative ale salinelor. Cu excepția unor informații și descrieri făcute în documente sau rapoarte ale comisarilor imperiali, a unor inventare realizate de cancelaria Transilvaniei, și acestea foarte târzii (secolul al XVII-lea), deținem foarte puține informații.

Am încercat ca lucrarea să aibă o structură echilibrată, dar totodată dinamică, pentru conducerea investigației printr-o serie de domenii de cercetare aflate în strânsă legătură cu tema propriu-zisă: casa cămării de sare.

Capitolul 1, *Cadrul natural. Zăcămintele de sare din Turda. Exploatarea sării în lumina cercetărilor arheologice* (p. 23–42), este structurat în trei părți. În primele două subcapitole (p. 23–28), am încercat să fixăm locul așezării Turda în spațiul transilvănean, menționând resursele naturale care au deținut un rol important și au contribuit la dezvoltarea așezării cu prisosință în Evul Mediu. Am insistat, de

---

* Muzeul de Istorie Turda; e-mail: grozahoratiudorin@yahoo.com.

¹ Teza de doctorat a fost susținută în 21 octombrie 2022, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, sub conducerea dr. habil. Daniela Veronica Istrate, cu o comisie compusă din: dr. Eugen Nicolae (președinte), dr. Oana Damian, dr. Tudor Sălăgean și prof. dr. Ioan Marian Țiplic.

asemenea, atât în prezentarea bogatului zăcământ de sare, cuprins între localitățile Praid și Ocna Sibiului, unde se găsește mai compact, cât și a celui din centrul (Gherla, Apahida, Cojocna, Dej, Sic, Valea Florilor), nordul (Coștiui, Ocna Șugatag) și estul (Jabenița, Sovata) Transilvaniei.

În cel de al treilea subcapitol (p. 29–42), sunt prezentate dovezi ale exploatării sării în proximitatea localității Turda, din preistorie până la începutul Evului Mediu. În lipsa izvoarelor scrise, ele au fost relevate prin descoperirile și cercetările arheologice efectuate de-a lungul anilor și cu analogii din zone apropiate, în care exploatarea sării constituia activitatea principală a comunităților respective. În același context, am relaționat depozitele de bronzuri descoperite în arealul Turzii cu exploatarea sării, evidențiind o conexiune care, cu siguranță, a existat între comunitățile preistorice din jurul salinelor și cele de pe Valea Arieșului. Am luat în considerare și drumul parcurs de bunurile culturale, conturat cu precădere în perioadele istorice ulterioare, romană și medievală.

În limita spațiului și specificului lucrării, am reușit să prezentăm aspecte legate atât de morfologia zăcământului de sare de la Turda, cât și de importanța acestuia pentru o regiune în care erau atestate deja, în Evul Mediu, numeroase alte exploatări (Dej, Sic, Cojocna, Ocna Sibiului). Intensificarea exploatării sării în Transilvania a condus, în mod evident, la apariția unei instituții a statului, care superviza și coordona activitățile de la ocnele de sare (exploatarea, depozitarea, transportul și comercializarea), numită „Cămara de sare”. Cea de la Turda a deținut un rol economic deosebit de important în Transilvania, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Situația ne-a fost oarecum ușurată de multitudinea documentelor care menționează, începând cu secolul al XIV-lea, această importantă instituție.

Problematica vastă a temei a impus, desigur, o delimitare în timp și spațiu a întregii cercetări. Am considerat necesară accentuarea unor aspecte legate de exploatarea sării la Turda, în perioada Principatului Transilvaniei (1541–1699), când sediul administrativ al salinelor de la Turda se afla în clădirea cunoscută sub denumirea „Casa cămării de sare”.

Capitolul 2, *Cămări de sare din Transilvania. Casele cămărilor de sare: Cojocna, Dej, Ocna Sibiului și Sic. Informații documentare* (p. 43–59), cuprinde două subcapitole. În primul (p. 43–44) este descrisă instituția Cămării de sare, care superviza totalitatea activităților desfășurate în cadrul exploatării ocnelor (exploatare, depozitare, transport și comercializare). În cel de al doilea subcapitol (p. 44–59), cu ajutorul informațiilor documentare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au fost puse în evidență și descrise sediile administrative ale unor importante cămări de sare din Transilvania, care au adus noutăți cu privire la numeroase aspecte. Mai modeste, la Cojocna, Ocna Sibiului și Sic, sau mai impozante, la Dej și la Turda, acolo unde producția și calitatea sării era mai apreciată, aceste sedii administrative, chiar dacă erau răspândite pe tot cuprinsul Transilvaniei (în preajma exploatărilor), erau construite după un plan unic, prestabilit. Aceste caracteristici comune, care pornesc de la planul construcției, amplasamentul și destinația încăperilor, dispunerea anexelor, proprietățile deținute, modul de organizare și funcționare, mergând până la personalul

care le deservea, sunt întâlnite la toate cămările de sare intrate în atenția noastră. În ceea ce privește detaliile, putem afirma că erau împrejmuite și ridicate pe unul sau două niveluri (în funcție de importanța cămării), aveau grădini și ghețarie, unele și fântâni și heleștee. Nu lipsesc din peisaj bucătăria, măcelăria, brutăria și, evident, personalul specializat care le deservea. În concluzie, analiza realizată conduce către ideea unei similarități semnificative și, de altfel, firești, în ceea ce privește organizarea caselor cămărilor de sare transilvănene.

Capitolul 3, *Turda. Evoluție teritorială și topografie urbană* (p. 60–144), cuprinde trei subcapitole, ultimul urmând la rândul său trei direcții. Capitolul se referă punctual la Turda, una dintre cele mai vechi așezări din Transilvania (atestată documentar din anul 1075), din perspectiva evoluției teritoriale și a topografiei urbane. Este prezentată secvențial istoria unei așezări medievale despre care, chiar și în prezent, cunoaștem destul de puține lucruri, mai cu seamă anterior secolului al XIV-lea. Pornind de la aspecte precum formarea, cristalizarea (prin înglobarea altor așezări din proximitate) și devenirea sa ulterioară, etape parcurse prin prisma ultimelor descoperiri arheologice, coroborate de informațiile documentare, am reușit să facem o analiză privind evoluția urbanistică a localității. În acest sens, de un real ajutor a fost cercetarea arheologică.

Cercetările arheologice vizând biserica romano-catolică (finalizată la începutul secolului al XVI-lea), efectuate, începând cu anul 2000, de către Daniela Istrate, continuă și în prezent. Alături de cercetările preventive, efectuate de specialiștii muzeului turdean, acestea au pus în evidență faze necunoscute din istoria edificiului și, totodată, a orașului (un lăcaș de cult anterior, turnul de vest, incinta din piatră, precedată de o împrejmuire din lemn etc.). În ceea ce privește biserica reformată, fostă abație augustiniană (până în anul 1552), cercetările unui colectiv coordonat de către Daniela Istrate au surprins faze de construcție și detalii necunoscute din istoria monumentului. Extinderea cercetărilor în perimetrul cimitirului, efectuată sub coordonarea muzeului municipal, a completat informația istorică parțial cunoscută asupra monumentului.

Cu excepția cercetărilor arheologice preventive, efectuate la Casa cămării de sare către muzeul din Turda, atenția acordată construcțiilor laice medievale/premoderne a fost de mai mică amploare. Doar în cadrul unor supravegheri arheologice au fost dezvelite structurile unor locuințe (ruinele descoperite pe străzile Avram Iancu și George Coșbuc sau în Piața Republicii și Piața Romană), drumuri și structuri ale unor locuințe din așezarea Sânmiclăuș, înglobată localității Turda în secolul al XVII-lea.

În primul subcapitol, *Așezări din apropierea ocnelor de sare* (p. 61–62), am încercat identificarea arheologică a așezărilor medievale din proximitatea Turzii, dispărute în secolul al XIII-lea. Așezările au fost identificate secvențial, din cauza distrugerilor care au avut loc în epocă, dar și ale celor de dată recentă (extinderea orașului, meandrarea unor cursuri de apă etc.).

Cel de al doilea subcapitol, *Așezări înglobate Turzii* (p. 62–69), este bogat în informații documentare și este susținut de cercetări arheologice. Această parte a lucrării, care însumează așezările și locuirile din arealul Turzii, înglobate în perioadele

medievală și premodernă, face, practic, trecerea spre cel mai consistent subcapitol al lucrării, *Topografia așezării Turda Veche în contextul cercetării arheologice* (p. 70–144).

Abordarea și interpretarea topografiei orașului medieval/premodern, precum și a structurii sale stradale (încă neelucidată pe deplin) au fost mereu în atenția noastră. Pe marginea informației istorice, a descoperirilor arheologice și a unor considerente de natură geografică, am reușit identificarea drumurilor principale, forma inițială a pieței centrale (nucleul așezării), dispunerea locuințelor în raport cu aceasta și localizarea unor instituții (primărie, școli, spital, edificii de cult, Casa cămării, mori de apă, farmacii). În mod evident, reconstrucția orașului modern a contribuit la ștergerea urmelor medievale. Cu toate acestea, descoperirile arheologice, încadrate cronologic ca începând cu secolul al XVI-lea, sunt sporadice. Cercetările însă sunt dificil de realizat, potențialele descoperiri aflându-se sub structurile orașului actual.

Meandrarea cursului Văii Racilor, care străbătea localitatea (la sfârșitul secolului al XVIII-lea), a avut consecințe majore în dezvoltarea urbanistică a localității în epoca modernă. Observațiile făcute în urma acestor modificări ne-au permis descifrarea unor aspecte specifice, precum forma și mărimea inițială a pieței, amplasamentul clădirilor orașului în raport cu aceasta și cu lăcașurile de cult, inclusiv cu Casa cămării de sare. Această reamenajare a dus și la apariția unei zone noi, care a contribuit la extinderea orașului.

Capitolul 4, *Cămara și casa cămării de sare de la Turda* (p. 145–209), este structurat în patru subcapitole. Ne-am axat cu precădere pe activitățile prestate în cadrul acestei cămări, în paralel cu activitatea celorlalte instituții similare din Transilvania (Dej, Sic, Cojocna, Ocna Sibiului). Activitatea cămării este analizată în contextul general al dezvoltării numeroaselor bresle meșteșugărești ale unei localități salinare sau, mai concret, al unui centru minier, care a evoluat în timp pe mai multe planuri, urbanistic, economic sau social, dar și pe scară cronologică, de la atestarea sa documentară, din anul 1075, până la momentul în care Cămara de la Turda își încetează activitatea, în plină epocă modernă. Activitățile prestate în cadrul cămării, cunoscute prin intermediul informației documentare, ne-au introdus în atmosfera medievală, într-o localitate în care, deși exploatarea sării constituia activitatea principală, adiacent s-au dezvoltat și alte ramuri economice și ocupații auxiliare.

Pornind de la analiza izvoarelor documentare, în cel de al doilea subcapitol (p. 154–176), am încercat construirea unei monografii articulate a Casei cămării, singura clădire medievală civilă păstrată, ale cărei începuturi datează de la cumpăna veacurilor al XV-lea și al XVI-lea. Aspecte precum descrierile călătorilor străini, informațiile documentare, inventarele mobile și imobile din secolul al XVII-lea și mențiunile istoriografice ulterioare ne-au permis analiza monumentului din perspectivă istorică. La aceste aspecte, mai pot fi adăugate și istoricul renovărilor, proiectele de restaurare, rapoartele arheologice sau observațiile proprii, pentru care au fost folosite date din arhive inedite, care ne-au permis o analiză mult mai complexă a monumentului.

Al treilea subcapitol (p. 177–193) analizează informații documentare (extrem de lacunare), referitoare la anexele casei cămării. Din analiza datelor existente și studiul inventarelor mobile și imobile ale Casei cămării din anii 1660 și 1677, prin comparație cu planurile de epocă și cele de la începutul secolului al XX-lea, am reușit să identificăm un complex de clădiri care includea bucătăria, măcelăria și grajdul sau structurile zidite, precum beciurile, incinta, poarta monumentală sau fântâna. Pe această parcelă mai sunt menționate și descrise: curtea, grădinile, ghețaria și heleșteul. Cele mai multe dintre anexe și dependențe sunt dificil sau imposibil de localizat.

Ultima parte din cuprinsul capitolului (p. 194–209) reia punctual seria restaurărilor monumentului, începând cu primele cunoscute (cele din secolul al XVI-lea), până la cele efectuate în anii 1997–2011, ultimele însoțite și de cercetări arheologice.

Capitolul 5, *Casa cămării de sare de la Turda. Arhitectura monumentului* (p. 210–247), cuprinde două subcapitole, dintre care ultimul structurat în două părți. În cadrul acestora, a fost analizată arhitectura monumentului, cu evidențierea componentelor istorice, prin opoziție cu intervențiile și modificările ulterioare. Au fost prezentate elementele arhitectonice reprezentative și relevante pentru evoluția clădirii (gotice și renașcentiste), o atenție specială fiind acordată atât componentelor artistice de valoare, cât și unor analogii. Descrierea este însoțită de ilustrații realizate în diverse etape ale restaurării, surprinzând faze constructive care nu vor mai fi niciodată vizibile.

Lucrările au durat ani de zile și ne-au oferit ocazia identificării componentelor originale, dar și a replicilor și falsurilor introduse în perioade mai târzii. Numeroasele fragmente de pietrărie arhitecturală și inscripții, recuperate și documentate pe durata ultimei restaurări, formează o colecție valoroasă pentru cunoașterea arhitecturii laice din Transilvania.

Capitolul 6, *Casa cămării de sare de la Turda. O retrospectivă arheologică* (p. 248–318), tratează în șase subcapitole cercetarea arheologică prilejuită de amplele lucrări de reabilitare a monumentului.

În general, în cercetarea monumentelor urbane în funcțiune, obiectivele arheologului nu corespund, decât într-o foarte mică măsură, cu cele ale restauratorilor. În cazul de față, am reușit o bună colaborare, rezultatul fiind înregistrarea unui bogat bagaj de informații despre planimetria și evoluția construcției.

Cercetarea arheologică și-a propus definirea, stabilirea și datarea etapelor de construcție și a renovărilor mai importante care au avut loc. Am reușit atât încadrarea edificiului în contextul topografiei urbane a Turzii, cât și în planul unor anexe ale casei cămării, astăzi dispărute. În urma cercetării, am stabilit practic evoluția istorică a clădirii, care s-a dezvoltat pornind de la un turn ridicat la sfârșitul secolului al XV-lea, extins în mai multe etape, într-un mod foarte complicat de reconstituit.

Stabilirea etapelor constructive oferă indicii interesante, deschizătoare de perspective, asupra începuturilor monumentului (secolul al XV-lea), pentru care nu există informații în izvoarele documentare. S-a reușit, de asemenea, obținerea unor date legate de structura și starea fundațiilor, de evoluția nivelurilor de călcare, fiind

confirmată, totodată, etapizarea și intervențiile de restaurare mai importante asupra construcției, dateate și relevate într-o primă fază de elementele de arhitectură existente.

Pe lângă etapele principale de construcție, au fost identificate și aspecte legate de lucrări mai mici, renovări efectuate de-a lungul istoriei edificiului (secolele al XVII-lea și al XIX-lea), dintre care unele menționate documentar. Cercetarea arheologică a dus la descoperiri importante, precum prezența unui nivel de locuire roman, premergător fundării casei cămării, succedat în timp de alte structuri din piatră și lemn medievale (incendiate), de asemenea, anterioare acesteia.

Legat strict de structurile zidite, surprinse în diverse etape, descoperirile au fost numeroase. Printre cele mai importante, puse în valoare la ultima restaurare, menționăm intrarea originală în beciuri și corpul nordic al clădirii (cu beci), structuri dezafectate la începutul secolului XX. În cadrul renovărilor, au fost surprinse și lucrări mai puțin cunoscute, executate pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, precum vechea instalație de încălzire cu aer cald prin zidurile clădirii, modificările majore aduse interioarelor încăperilor (1818) sau determinarea numărului și dispunerea perimetrală a contraforților clădirii (1886–1887).

Capitolul 7, *Cultura materială asociată cămării de sare* (p. 319–349), este unul exclusiv arheologic, fiind structurat în mai multe subdiviziuni. În cadrul acestuia, sunt reunite variatele categorii de obiecte, vizând în primul rând cercetările de la Casa cămării, descoperiri care nu au fost disociate de cele din oraș și care se încadrează cronologic în aceeași perioadă istorică. În contextul descoperirilor, precizăm încadrarea cronologică largă a artefactelor, într-un interval cuprins între secolele al XIV-lea și al XIX-lea. În urma analizei materialului arheologic descoperit, a fost realizat un catalog pentru 223 de obiecte, prezentate în *Anexa 1* (p. 378–407).

În ceea ce privește categoriile de artefacte descoperite, acestea includ piese din metal, identificate atât în morminte, cât și în straturi. Ele sunt cuprinse în nouă categorii: podoabe, accesorii de vestimentație, arme și accesorii militare, piese de harnașament, obiecte de uz casnic, unelte, feronerie de construcție, materiale de construcție (din fier) și alte unelte și ustensile. Artefactele prezentate în catalog au fost descrise și încadrate cronologic în funcție de contextul arheologic și de analogii.

Monedele descoperite sunt relativ puține la număr. Catalogul prezintă doar piesele restaurate și relevante din punct de vedere al contextului descoperirii. Alte categorii de obiecte identificate sunt cele din os (extrem de puține), piatră (fragmente arhitectonice și de monumente funerare) și sticlă, ultima reprezentată prin trei subcategorii: obiecte de uz casnic, podoabe și sticlă de construcții. Materialul ceramic încheie șirul descoperirilor prezentat în catalog. Din punct de vedere al formelor, se distinge oala borcan. În funcție de forma buzei și a șablonului utilizat de meșterul olar în realizarea vaselor, am încercat să stabilim o anumită tipologie a oalelor-borcan descoperite la Turda. Detalii privind dimensiunea, tipul pasteii, culoarea, arderea, locul și contextul descoperirii sunt prezentate în catalogul întocmit.

Descoperirile din categoria cahlelor au fost numeroase. Stabilirea cronologiei pieselor găsite la Turda (al căror context s-a pierdut) a fost făcută în funcție de analogiile cu piese descoperite în mai multe localități ale Transilvaniei, precum: Aiud,

Alba Iulia, Cluj-Napoca, Făgăraș, Geoagiu-Băi, Odorheiu Secuiesc, Oradea, Racoșul de Jos, Sibiu și Vințu de Jos (dateate între secolul al XV-lea și secolul al XVIII-lea). Decorul și descrierea pieselor pot fi regăsite în *Anexa 1*. Din bogata categorie a ceramicii, au fost analizate 110 fragmente (veselă și cahle), șapte pipe din lut ars și ceramica de construcție, descoperită în cantități mari în cadrul cercetărilor.

Demersul se dovedește extrem de util pentru completarea datelor de viață materială în epocile medievală și premodernă, pe plan local, regional și chiar mai larg, constituind un important instrument de lucru și o sursă de analogii pentru arheologia urbană. Prin aceste descoperiri, au fost adăugate pagini complet noi la istoria localității, iar prin complementaritate cu alte descoperiri din zonă pot fi considerate repere serioase pentru înțelegerea fenomenului culturii materiale locale, în relație cu producția din alte centre transilvănene.

În *Concluzii generale* (p. 350–356) sunt sintetizate considerațiile care au însoțit capitolele tezei, fixând locul și rolul instituției Cămării de sare, în Transilvania, sediile materiale ale instituțiilor, topografia urbană a Turzii (formarea așezării), încheind cu cercetările arheologice de la Casa cămării și din proximitatea acesteia. Ilustrația inserată în lucrare include figuri care completează textul și constă în hărți istorice, ridicări topografice, planuri, desene și fotografii.

Partea finală a tezei cuprinde bibliografia și anexele. *Bibliografia* (p. 357–377), care include 215 titluri, este grupată în: izvoare, lucrări și articole de specialitate, periodice, lista siteurilor accesate.

Teza mai conține trei *Anexe* (p. 378–468). În *Anexa 1* (p. 379–407) este prezentat catalogul pieselor descoperite (menționat mai sus). *Anexa 2* (p. 408–463) însumează 60 de planșe, care grupează atât materialul arheologic descoperit, cât și planuri, hărți și fotografii, istorice sau recente. În *Anexa 3* (în cele două tabele, p. 464–468), pe lângă lista cămărașilor ce au activat la casa cămării, este prezentat și repertoriul descoperirilor arheologice din oraș, care constituie un mijloc de informare și un instrument de lucru important pentru arheologii muzeului din Turda.

Prezentul studiu este rezultatul sistematizării și punerii în relație a datelor obținute după finalizarea cercetării arheologice și restaurării edificiului, cu plusurile și minusurile acestora. Informațiile legate de arhitectura monumentului (observațiile de parament efectuate și analiza elementelor arhitecturale), precum și cele din literatura de specialitate și din cercetările de arhivă (hărți și planuri istorice, identificarea, cercetarea și evaluarea surselor imaginilor, vedutelor și fotografiilor istorice) au completat acest demers științific.

Prin cercetarea întreprinsă, am încercat prezentarea succintă a unei instituții medievale importante din Transilvania – *Cămara de sare* –, subliniind atribuțiile acesteia în perioadele medievală și premodernă și rolul jucat de comunitate în cadrul activităților desfășurate pe durata mai multor secole. Lucrarea aduce multe noutăți în istoriografia de specialitate, atât prin subiectul abordat, cât și prin numeroasele informații inedite pe care le pune în circulație. Tema prezentată poate constitui un punct de pornire pentru o cercetare arheologică exhaustivă a caselor cămărilor de sare, despre care doar documentele mai amintesc.

